

Vragen gesteld door de leden der Kamer, met de daarop door de regering gegeven antwoorden

321

Vragen van het lid **Van Haga** (Groep Van Haga) aan de Minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties over *de hertellingsprocedure bij de Tweede Kamerverkiezingen* (ingezonden 4 oktober 2023).

Antwoord van Minister **De Jonge** (Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties) (ontvangen 27 oktober 2023).

Vraag 1

Op welke manier wordt het hertellen van stemmen voor de Tweede Kamerverkiezingen van 22 november 2022 opengesteld voor publiek, om transparantie te waarborgen?^{1 2}

Antwoord 1

De telling van de stemmen is openbaar voor publiek. Dat betekent dat geïnteresseerde personen kunnen kijken in het stembureau bij de telling. Ook de zitting van het gemeentelijk stembureau waar op de dag na de dag van stemming verder wordt geteld, of de controle van de processen-verbaal en de eventuele hertellingen worden gedaan, is openbaar. Later in het proces van uitslagvaststelling kan het gemeentelijk stembureau ook over moeten gaan tot een hertelling naar aanleiding van een terugverwijzing van het centraal stembureau. Deze hertellingen zijn ook in het openbaar. Personen die waarnemen bij de (her)telling mogen toekijken, maar niet helpen met het tellen. Zij mogen de voortgang van de telling niet verstoren. Stembureauleden kunnen vragen van waarnemers over hun werkzaamheden beantwoorden. Het is daarnaast toegestaan om aantekeningen, foto's en video's voor eigen gebruik te maken. Indien de waarnemer van mening is dat iets niet goed verloopt, kan deze persoon bezwaar maken bij het stembureau die daarvan melding zal doen in het proces-verbaal.

Vraag 2

Welke maatregelen worden genomen om onafhankelijke waarnemers, inclusief vertegenwoordigers van politieke partijen en internationale waarnemers, toe te laten bij het monitoren van een hertelling?

¹ NOS, 26 september 2023 (<https://nos.nl/collectie/13944/artikel/2491886-tot-diep-in-de-nacht-stemmen-hertellen-hoeft-echt-niet-zegt-ministerie>).

² De Telegraaf, 28 september 2023 (<https://www.telegraaf.nl/nieuws/17624353/de-jonge-grijpt-in-bij-verkiezingen-hertellingen-pas-de-volgende-dag>).

Antwoord 2

Doordat het tellen van de stemmen openbaar is, is het voor iedereen mogelijk om waar te nemen. Dat geldt ook voor eventuele hertellingen. Het is daarom niet nodig speciale maatregelen te treffen voor bijvoorbeeld vertegenwoordigers van politieke partijen of internationale waarnemers die in het stemlokaal of bij de locatie van het gemeentelijk stembureau de (her)telling(en) willen volgen. Net als bij voorgaande verkiezingen heeft de Minister van Buitenlandse Zaken verschillende waarnemingsmissies, waaronder van de OVSE, uitgenodigd om bij deze verkiezing te komen waarnemen.

Vraag 3

Welke procedures en protocollen zijn vastgesteld voor het hertellen van stemmen en hoe wordt gegarandeerd dat deze procedures consistent en eerlijk worden toegepast? Wie ziet daarop toe?

Antwoord 3

De procedure voor het tellen van de stemmen en de werkzaamheden van het gemeentelijk stembureau, waaronder eventuele hertellingen, zijn vastgelegd in de Kieswet. Het uitgangspunt hierbij is dat eventuele fouten die geconstateerd worden in de procedure voor de vaststelling van de verkiezingsuitslag zo vroeg mogelijk hersteld kunnen worden op een transparante en controleerbare manier.

Voor de vaststelling van de verkiezingsuitslagen kunnen gemeenten kiezen voor twee manieren waarop ze de stemopneming uitvoeren:

1. De decentrale stemopneming waarbij de stembureaus op de dag van stemming de stemmen zowel op lijst- als op kandidaatsniveau tellen. Op de dag na de dag van stemming controleert het gemeentelijk stembureau vervolgens de processen-verbaal van de stembureaus. In het geval dat er bij een stembureau sprake is van een verschil tussen het aantal toegelaten kiezers en het aantal getelde stembiljetten waar het stembureau geen verklaring heeft gegeven gaat het gemeentelijk stembureau over tot een hertelling van dat stembureau.
2. De centrale stemopneming waarbij de stembureaus op de dag van stemming alleen de stemmen per lijst tellen. Op de dag of dagen na de dag van stemming telt het gemeentelijk stembureau de stemmen op kandidaatsniveau. Als vervolgens sprake is van een verschil tussen het aantal toegelaten kiezers en het aantal uitgebrachte stemmen telt het gemeentelijk stembureau de stempassen opnieuw om het aantal toegelaten kiezers vast te stellen.

Het centraal stembureau controleert voor het vaststellen van de verkiezingsuitslag de processen-verbaal van alle stembureaus nogmaals op onverklaarde verschillen. Het centraal stembureau kan het gemeentelijk stembureau opdragen om onderzoek te doen naar mogelijke onregelmatigheden in het proces-verbaal. Zo een onderzoek kan ook leiden tot een hertelling.

Tot slot onderzoekt het vertegenwoordigend orgaan, in dit geval de Tweede Kamer, de processen-verbaal en kan als daar aanleiding voor is besluiten tot een hertelling of in het uiterste geval een herstemming. Het kader uit de Kieswet vormt de basis voor de instructies die stembureauleden ontvangen over de wijze waarop zij de telprocedures uitvoeren.

Vraag 4

Hoe worden alle betrokkenen opgeleid en geïnformeerd over de procedures van een hertelling?

Antwoord 4

Op het stembureau en het gemeentelijk stembureau wordt geteld door vrijwilligers. Iedereen kan zich aanmelden bij een gemeente om te gaan tellen. Om ook daadwerkelijk te mogen tellen volgen alle stembureauleden, leden van het gemeentelijk stembureau en tellers een training. Dat kan een online training of een fysieke instructie zijn. Het doen van een training is verplicht op basis van de Kieswet en de gemeente is verantwoordelijk voor de uitvoering daarvan.³

³ Artikel E 4, tweede lid, van de Kieswet.

Daarnaast worden de gemeenteambtenaren die zich bezighouden met verkiezingen door het Ministerie van BZK en de Kiesraad geïnformeerd over de geldende regelgeving met betrekking tot de werkzaamheden van het stembureau en het gemeentelijk stembureau. Dat gebeurt door middel van factsheets, webinars en beantwoorden van vragen.

Vraag 5

Worden geautomatiseerde telsystemen ingezet voor het hertellen van stemmen en zo ja, welke maatregelen worden genomen om menselijke fouten te minimaliseren en de nauwkeurigheid van het hertellen te verhogen?

Antwoord 5

Het tellen en hertellen van stembiljetten gebeurt handmatig. Er wordt hierbij geen gebruik gemaakt van geautomatiseerde telsystemen. Het huidige stembiljet is niet elektronisch telbaar. Ter ondersteuning bij het optellen van de uitslagen per stembureau wordt ondersteunende software gebruikt. De Kiesraad stelt deze software (OSV2020) ter beschikking. De stemtotalen per stembureau worden twee keer door verschillende personen ingevoerd. Deze twee verschillende invoeren moeten met elkaar overeenkomen. Als hiertussen een verschil geconstateerd wordt, bijvoorbeeld doordat een aantal stemmen bij een kandidaat per abuis verkeerd is ingevoerd, wordt dat onderzocht. Het papieren proces-verbaal van het stembureau is daarbij leidend.

Vraag 6

Welke controles worden uitgevoerd op de software en hardware van geautomatiseerde telsystemen, om manipulatie te voorkomen?

Antwoord 6

Zowel de beveiliging van OSV2020 als het voldoen aan de wettelijke vereisten (doet de software wat die volgens de Kieswet moet doen) wordt voorafgaand aan iedere verkiezing getoetst door een externe partij. De organisaties die deze toetsen uitvoeren zijn via een aanbestedingsprocedure aangewezen en worden ingezet via een rouleringssysteem, zo wordt steeds opnieuw door een andere organisatie getoetst. Voorafgaand aan de provinciale staten- en waterschapsverkiezingen op 15 maart 2023 is de toetsing uitgevoerd door PWC (beveiliging) en Expleo (wettelijke vereisten). Voorafgaand aan de aankomende Tweede Kamerverkiezing op 22 november is de toetsing uitgevoerd door HackDefense (beveiliging) en door KPMG (wettelijke vereisten). De Kiesraad heeft de rapportages van deze onderzoeken op zijn website gepubliceerd.

Aanvullend op de toetsen die de Kiesraad voorafgaand aan het gebruik van OSV2020 laat doen, voeren de gemeentelijk stembureaus, hoofdstembureaus en het centraal stembureau steekproefsgewijs controles uit naar de werking van OSV2020.

Nadat de optelling van de uitslagen per stembureau is voltooid maakt OSV2020 een digitaal optelbestand aan. Deze digitale optelbestanden worden openbaar gemaakt en kunnen vergeleken worden met de gepubliceerde processen-verbaal.

Vraag 7

Worden handmatige steekproeven uitgevoerd om de resultaten van geautomatiseerde telsystemen te toetsen en te valideren, en zo ja, hoe wordt gezorgd dat deze steekproeven statistisch significant zijn?

Antwoord 7

De Kiesraad stelt een controleprotocol op ten behoeve van de handmatige steekproeven die de gemeentelijk stembureaus, hoofdstembureaus en het centraal stembureau uitvoeren in het gebruik van OSV2020 bij het optellen van de stemtotalen. Zo telt ieder gemeentelijk stembureau voor drie willekeurige lijsten het aantal stemmen op deze lijst voor ieder stembureau bij elkaar op en vergelijkt het resultaat van de optelling met de optelling door OSV2020. De loting van welke drie lijsten met de hand nageteld worden, gebeurt in het openbaar tijdens de zitting van het gemeentelijk stembureau. Het aantal (drie) van lijsten dat met de hand nageteld wordt is door de

Kiesraad op advies van het Centraal Bureau voor de Statistiek vastgesteld om een statistisch significante steekproef te vormen.⁴

Vraag 8

Hoe wordt de nauwkeurige beoordeling van de resultaten via handmatige steekproeven gewaarborgd?

Antwoord 8

Het gemeentelijk stembureau doet verslag van de uitkomsten van de steekproef in het verslag controleprotocol. Indien uit de steekproef afwijkingen komen, dient de gemeente contact op te nemen met de Kiesraad. Dat is tot op heden nog nooit voorgekomen. Daarnaast publiceert de gemeente het verslag op zijn website en stuurt het naar hoofd- of centraal stembureau.

Vraag 9

Worden onafhankelijke audits uitgevoerd op hertellingen en hoe wordt de integriteit en nauwkeurigheid van hertellingen bevestigd?

Antwoord 9

In het antwoord op vraag 3 is toegelicht dat in het proces van uitslagvaststelling gebruik wordt gemaakt van verschillende stappen. Dit zorgt ervoor dat er verschillende controlemomenten in het proces van uitslagvaststelling zijn. In de eerste plaats door het gemeentelijk stembureau en vervolgens door het centraal stembureau en uiteindelijk het vertegenwoordigend orgaan. Door deze controlestappen wordt de zorgvuldigheid van de vaststelling van de verkiezingsuitslag gewaarborgd. Dat is ook een belangrijk doel van de wijziging van de Kieswet in verband met de nieuwe procedure vaststelling verkiezingsuitslagen die op 1 januari 2023 inwerking is getreden. Het proces van uitslagvaststelling is daarmee nog beter controleerbaar en transparanter.

Vraag 10

Is er een mogelijkheid voor politieke partijen en andere belanghebbenden om audits aan te vragen?

Antwoord 10

Het is voor kiezers mogelijk om naar aanleiding van de gepubliceerde processen-verbaal een melding te maken bij het centraal stembureau. Dat kan bijvoorbeeld zijn dat een kiezer op een bepaalde kandidaat heeft gestemd, maar bij het stembureau ziet dat er geen stemmen op die specifieke kandidaat zijn geteld. In dat geval zal het centraal stembureau een terugverwijzing doen naar het gemeentelijk stembureau van die gemeente die een onderzoek zal doen en indien nodig overgaan tot een hertelling van die lijst. Als deze hertelling leidt tot wijzigingen in de totalen van de telling stelt het gemeentelijk stembureau van dit onderzoek een corrigendum op. Op die wijze is het controleerbaar en transparant wat er met de stemmen gebeurt. Bij de afgelopen provinciale staten- en waterschapsverkiezingen was deze mogelijkheid er voor het eerst. In totaal konden 29 meldingen in behandeling worden genomen. In 20 gevallen heeft dit ook geleid tot een verandering in de stemopneming. Er zijn daarnaast een aantal meldingen niet in behandeling genomen, omdat deze niet voldoende waren onderbouwd en er door het ontbreken van contactgegevens geen nadere vragen aan de melder konden worden gesteld.⁵

Vraag 11

Welk wettelijk kader reguleert de protocollen voor hertellingen en hoe wordt gezorgd voor eerlijke en transparante procedures?

⁴ <https://www.cbs.nl/nl-nl/maatwerk/2021/03/methodeadvies-steekproef-controletellingen-verkiezingen>.

⁵ Kamerstuk 35 165, nr. 61, bijlage «Evaluatie van de provinciale staten en waterschapsverkiezingen», p. 15 -16.

Antwoord 11

De werkzaamheden van het gemeentelijk stembureau, waaronder hertellingen, zijn vastgelegd in hoofdstuk Na van de Kieswet. De werkzaamheden van het gemeentelijk stembureau zoals het tellen van de stemmen op lijstniveau, het uitvoeren van een eventuele hertelling en het invoeren van de resultaten in OSV zijn openbaar. Op die manier is het controleerbaar. Van de werkzaamheden van het gemeentelijk stembureau wordt een proces-verbaal opgemaakt dat op de gemeentelijke website wordt geplaatst. Op die manier zijn de uitkomsten van de werkzaamheden van het gemeentelijk stembureau voor iedereen raadpleegbaar.

Vraag 12

Welke maatregelen worden genomen voor de beveiliging en verzegeling van stembiljetten en stembussen, om manipulatie te voorkomen?

Antwoord 12

Na de telling op de avond van de stemming worden de getelde stembiljetten door het stembureau terug in de stembus of in een transportbox gedaan. Deze wordt vervolgens op slot gedaan, waarbij het slot een unieke sleutel moet hebben. Ook wordt de stembus of transportbox verzegeld. Het vervoer van de stembus of transportbox gebeurt door twee personen en gescheiden van de envelop met daarin het proces-verbaal en de sleutel van de stembus of transportbox. Vervolgens worden de stembescheiden beveiligd opgeslagen. De regels voor de verzegeling van de stembus en het beveiligd opslaan daarvan zijn vastgelegd in de Kieswet en het Kiesbesluit.⁶

Vraag 13

Hoe wordt hertellingen gedocumenteerd en hoe wordt transparante rapportage van de resultaten gewaarborgd?

Antwoord 13

De werkzaamheden van het gemeentelijk stembureau worden vermeld in een proces-verbaal. Dat proces-verbaal wordt gepubliceerd op de website van de gemeente. Later in het proces van uitslagvaststelling kunnen er ook terugverwijzingen worden gedaan door het centraal stembureau. Dat betekent dat het gemeentelijk stembureau onderzoek moet doen naar een stembureau. Als deze hertelling leidt tot wijzigingen in de totalen van de telling stelt het gemeentelijk stembureau van dit onderzoek een corrigendum op. Ook dit document wordt online gepubliceerd op de website van de gemeente. Daarnaast kunnen de processen-verbaal en corrigenda ook fysiek worden ingezien bij de gemeente.

Vraag 14

Hoe wordt gecommuniceerd met het publiek over de uitvoering hertellingen en de bepaling van de resultaten?

Antwoord 14

Informatie over verkiezingen wordt verspreid via elkestemtelt.nl. De gemeenten geven daarnaast ook informatie over het verkiezingsproces. Voorafgaand aan de verkiezing ontvangen alle kiezers de adressen van de stembureaus en het gemeentelijk stembureau op het huisadres. Dit is bepaald in artikel J 1, van het Kiesbesluit. Op die manier weet het publiek ook waar en wanneer ze de werkzaamheden van het gemeentelijk stembureau kunnen bekijken. Op het moment dat er in een gemeente een terugverwijzing van het centraal stembureau en daarmee extra zitting van het gemeentelijk stembureau nodig is zal de gemeente hierover communiceren via de eigen kanalen. Het betreft hier immers ook een openbare zitting. Kiezers en andere geïnteresseerden kunnen op die wijze ook kennisnemen van de momenten waarop zij kunnen waarnemen.

---

⁶ Artikel N 11, van de Kieswet en artikelen N 1, N 3, en N 4, van het Kiesbesluit.